

JADRANSKA IZLOŽBA U SPLITU 1925. GODINE

UDK: 7:061.064“1925.25.07“(497.583Split)

Primljeno: 7. XII. 2015.

Pregledni rad

mr. sc. GORDANA TUDOR

Hrvatski pomorski muzej Split

Glagoljaška 18

21000 Split, HR

Prije 90 godina (25. srpnja – 25. kolovoza 1925.) priređena je u Splitu (i Šibeniku) Jadranska izložba i to u sklopu brojnih svečanosti organiziranih povodom puštanja u redovit promet tzv. Ličke pruge kojom je, po prvi put, Split dobio direktnu željezničku vezu s unutrašnjošću zemlje. Radilo se o prvoj organiziranoj gospodarskoj izložbi koja je pokušala upoznati cjelokupnu javnost nove države s prirodnim i gospodarskim bogatstvom pokrajine.

Dio sakupljene građe predstavljao je temelj za osnivanje splitskog pomorskog muzeja.

Ključne riječi: 1925. godina, Lička pruga, Jadranska straža, Jadranska izložba

Pomorsko propagandna organizacija Jadranska straža osnovana je u Splitu 1922. godine i djelovala je na teritoriju Kraljevine SHS/Jugoslavije do 1941. godine. Osnovni cilj organizacije bio je razvijanje svijesti kod svih stanovnika nove države o značenju istočne obale Jadrana, popularizirajući gospodarski, kulturni i opći napredak Jadrana i šireći interes za more, njegovo korištenje, kao i brigu o njegovoj obrani uz poticanje razvitka ratne mornarice.¹

Ideja o potrebi organiziranja velike izložbe pojavila se u javnosti 1924. godine, potaknuta talijanskim primjerom. Nakon dolaska fašizma na vlast u

Italiji, a u cilju promidžbe novog režima, pod patronatom Benita Mussolinija i Gabrielea D'Annunzia, priređena je velika putujuća izložba. Na transatlantiku *Italia* (nekadašnjem njemačkom parobrodu *Köning Albert*) organizirana je ploveća izložba s prikazom talijanske umjetnosti, industrije i poljoprivrede. Brod je na put krenuo iz La Spezie 19. veljače 1924. i u osam mjeseci obišao 13 država Južne Amerike.²

Franjo Petrinović, brački iseljenik, poznati industrijalac i brodovlasnik u Čileu, prvi je spomenuo mogućnost slične izložbe. U jesen 1924. godine, tijekom boravka u Beogradu, prvo je novinarima, a potom i na audijenciji kod kralja, ponudio da u zajednici s Jadranskom stražom organizira veliku jugoslavensku izložbu. Kao i talijanska, i ova se trebala organizirati na jednom od njegovih brodova koji su plovili između Europe i Amerike. Prema pisanju tadašnjeg tiska, ploveća izložba, u trajanju od šest mjeseci, trebala je obuhvatiti narodne rukotvorine, različite poljoprivredne i industrijske proizvode te djela domaćih umjetnika, a imala bi prodajni karakter.³

O Petrinovićevu prijedlogu raspravljalo se na prvom sastanku delegata Jadranske straže, održanom u Zagrebu 3. i 4. studenoga 1924. godine. Delegati su podržali inicijativu, smatrajući *da ne treba uopće trošiti riječi da se kaže koliko će to koristiti, izvede li se, nama donijeti i koliko će vrijediti za upoznavanje i dobru cijenu našeg naroda idržave u inozemstvu. Jasno je koliki tu zadaci čekaju i Jadransku Stražu da organizuje tu izložbu, koja mora biti prvoklasna ili je ne treba da bude; ali izvršenje tog zadatka učinit će da će se Jadranska Straža na svom prvom koraku u inostranstvu odužiti svrsi svoga postanka u tolikoj mjeri koliko se je rijetko koja institucija odužila.*⁴ Međutim, očito se, iz nama nepoznatih razloga, ubrzo odustalo od realizacije ovog projekta budući da ga tisak više uopće nije spominjao. Umjesto njega, sve više se počinje govoriti o budućoj *Jadranskoj izložbi*.

U jesen 1924. godine konačno se nazirao završetak dugotrajne izgradnje Ličke pruge (Split – Knin – Ogulin – Karlovac – Zagreb) kojom se Split prvi put prometno spojio s kontinentalnom Hrvatskom, a time i s europskom mrežom pruga.⁵ Dolazak prvog vlaka bio je prilika za organiziranje brojnih popratnih svečanosti, tim više što se 1925. godine slavila i tisućugodišnjica Hrvatskog Kraljevstva.

Početak prosinca 1924. godine u Splitu se okupila manja grupa intelektualaca (tzv. *promicateljni odbor*) koja je pokrenula inicijativu za održavanje izložbe na kojoj bi se prikazali svi produkti Primorja: poljoprivredni,

industrijski, zanatski, ali i brojne mogućnosti koje Dalmacija ima za razvitak turizma. U prvom članku posvećenom izložbi *Otvorenje Ličke pruge i prva Jadranska izložba*, Jerko Čulić, jedan od inicijatora, inače tajnik društva Primorski savez za unapređenje turizma, piše da je puštanje u promet Ličke pruge početak novog razdoblja u gospodarskom životu Splita i Srednje Dalmacije i stoga ga treba obilježiti na odgovarajući način. Čulić se ne slaže s tada uvriježenim mišljenjem o gospodarskoj pasivnosti Dalmacije već smatra da bi se ona mogla prosperitetno razvijati kada bi posvetila potrebnu pozornost produkciji i eksploataciji dalmatinskih produkata (cementna industrija, brodogradnja, industrija kamena, ljekovito bilje, vinarstvo...). Posebno piše o mogućnostima razvitka turizma koji bi u dogljedno vrijeme *mogao da bude možda i najvažnije vrelo za privredu primorja*. Inicijatori su planirali da buduća gospodarska izložba preraste u stalnu izložbu koja će nakon Splita biti prikazana u Dubrovniku i Šibeniku, a zatim i u ostalim glavnim gradovima države kako bi se upoznalo i uvažilo primorje i njegovo, još malo poznato, bogatstvo i prednosti.⁶

Narednih dana o izložbi se sve više govorilo, a počele su se poduzimati i konkretne radnje. Splitski načelnik dr. Ivo Tartaglia sazvaio je za 26. prosinca (drugi dan Božića) prvi sastanak koji je održan u prostorijama Trgovačko-obrtničke komore. Tartaglia i Čulić upoznali su prisutne s planiranom osnovom buduće izložbe, a Splicićanin, inače ministar, dr. Prvislav Grisogono izvijestio je o financijskoj pomoći za organiziranje izložbe u iznosu od 150.000 dinara koju je dodijelilo Ministarstvo trgovine.

Inicijatori su bili svjesni kratkoće vremena za organizaciju izložbe, ali su smatrali da ona može predstavljati kvalitetan temelj za daljnje sakupljanje materijala i organizaciju budućih većih izložaba. Po njima bi se izložba mogla jedino organizirati u prostorima industrijske škole ili Realke i to u vremenu školskih praznika, dakle u ljeto 1925. godine. Prisutni su zdušno podržali ideju inicijatora i već počeli davati različite prijedloge. Jedino je dr. Niko Ljubić ostao usamljen i skeptičan, smatrajući da se takva izložba mora pripremati barem tri godine te da bi njezin trošak trebao biti najmanje pet milijuna dinara.

Na sastanku je na kraju izabran poseban odbor u sastavu: dr. Ivo Tartaglia, Juraj Duboković, ing. Kamilo Tončić, Jerko Čulić, Sava Bošković, dr. Mirko Buić, Stjepan Bulić, ing. Dane Matošić, Jakov Čulić i direktor Ante Bradanović, ali se predviđala i mogućnost kooptiranja novih članova ako se za tim ukaže potreba.

Odbor je kao prvi zadatak dobio uspostavljanje veze s Dubrovnikom i Šibenikom kao i drugim gradovima na moru kako bi proveli istu akciju na svom području.⁷

Jerko Čulić je i prije održavanja ovog sastanka govorio o Izložbi na sjednici Centralnog odbora JS-a u Splitu, održanoj 21. prosinca 1924., smatrajući da se Jadranska straža treba aktivno uključiti u njezinu realizaciju kako bi imala još više uspjeha. Odbor je ovaj prijedlog u načelu prihvatio, ali je odlučio o njemu detaljno i konkretno raspravljati na jednoj od idućih sjednica.⁸

U prvim mjesecima 1925. godine užurbano se radilo na izložbi i to istovremeno na više kolosijeka. Izrađen je pravilnik za osnivanje posebnog društva pod imenom *Jadranska izložba* koji je trebala odobriti državna vlast. Osim ove, novo društvo je planiralo periodično organizirati slične izložbe u zemlji i u inozemstvu kako bi se javnost bolje upoznala s prirodnim ljepotama te ekonomskim i kulturnim značenjem Primorja. Privremeni (promicateljni) odbor djelovao je pri splitskoj Trgovačkoj i obrtničkoj komori.

Odboru su svaki dan stizale prijave budućih izlagača; prvi su se javili dalmatinski umjetnici (Vidović, Tartaglia, Murat, Borelli...) za izlaganje u umjetničkom odjelu. O svakom odjelu buduće izložbe brinuo se poseban, uži tim, sastavljen od istaknutih stručnjaka iz tog područja. Tako su, na primjer, o predavljanju stručnog dalmatinskog školstva vodili brigu inženjeri Tončić i Matković te direktori stručnih škola u Korčuli, Sinju i Opuzenu. Slično je bilo i u odjelu poljoprivrede, gdje je svaki od stručnjaka bio zadužen za *svoj resor* (Ožanić za vinarstvo, Bulić za maslinarstvo, dr. Milošević za stočarstvo (*marvogojstvo*), Varda i Bradanović za ljekovito bilje itd.). Splitsko društvo *Putnik* bilo je zaduženo za organizaciju dijela izložbe posvećene *prometu stranaca*, odnosno razvitku turizma u primorju pri čemu su se u rad postupno uključivale i pojedine općine poput Hvara koji je odmah najavio blisku suradnju.

Treći vid aktivnosti odbora bio je financijske prirode. Osim već odobrenih 150.000 dinara, iz Beograda se očekivala i dodatna pomoć, a pomoć su obećale i Narodna banka, općine Split i Milna, te novčani zavodi i razni donatori.⁹

Šibenik se također uključio u organiziranje izložbe. Dogovorom svih zainteresiranih strana, odlučeno je da se u Šibeniku, kao poseban odsjek *Jadranske izložbe*, priredi izložba vina i vinskih produkata.¹⁰

Početkom travnja dr. Ivo Perović, Veliki župan Splitske oblasti, odobrio je pravilnik društva *Jadranska izložba* te se konačno moglo pristupiti održavanju

konstituirajuće skupštine. Promicateljni odbor je, putem tiska, pozvao sve javne ustanove i društva te sve zainteresirane pojedince da se uključe u njegov rad.

Prema člancima iz Pravilnika navedenih u tisku (nismo uspjeli pronaći tiskani pravilnik), osnovna je svrha društva priređivanje povremenih izložbi u raznim mjestima na moru i u unutrašnjosti zemlje kao i u inozemstvu. Članom društva *Jadranska izložba* mogle su postati javne ustanove i društva te pravne i fizičke osobe koje u članstvo prihvati predsjedništvo.

Konstituirajuća skupština održana je 23. travnja 1925. u vijećnici Trgovačko-obrtničke komore u prisustvu velikog broja ljudi. Nakon što je načelnik dr. Ivo Tartaglia potanko izložio cilj Društva, a društveni tajnik Jerko Čulić pročitao društvena pravila, prišlo se upisu članova. Osim općine Split i splitske Trgovačko-obrtničke komore, u Društvo se odmah upisalo još 30 ustanova i tvrtki te 30 pojedinaca.

Zatim su izabrani predsjedništvo, upravni i nadzorni odbor. Za počasnog predsjednika Predsjedništva izabran je dr. Prvislav Grisogono. Predsjednik Predsjedništva bio je dr. Ivo Tartaglia, a potpredsjednici Juraj Duboković, predsjednik TOK-a i ing. Kamilo Tončić. Članovi Predsjedništva postali su: Vladimir Arko, predsjednik TOK-a Zagreb, Juraj Biankini, predsjednik JS-a, dr. Melko Čingrija, predsjednik TOK-a Dubrovnik, veliki župani splitski i dubrovački dr. Ivo Perović i dr. Stjepo Knežević. Za tajnika je izabran tajnik splitske Komore Sava Bošković, za njegova zamjenika Jerko Čulić, a za blagajnika ing. Vorih Matković. U Upravni odbor izabrano je 26 članova, a u Nadzorni četiri, među kojima je bila i jedina žena uopće, Marija Buzolić.¹¹

Prema najavama, puštanje u promet Ličke pruge, planiralo se, osim izložbom, obilježiti i drugim događajima. To su bili otkrivanje spomenika Marku Maruliću, Meštrovićevu daru Splitu, otvaranje Prirodoslovnog muzeja na Marjanu te predaja javnosti Etnografskog muzeja smještenog u novom prostoru, u zgradi bivšeg Općinskog doma na Narodnom trgu.

Poduzete su brojne promidžbene akcije kako bi što više posjetitelja iz cijele države moglo tih dana doći u Split i sudjelovati u najavljenim svečanostima. Velika parobrodarska društva, poput Jadranske plovidbe d.d. iz Sušaka i Dubrovačke paroplovidbe d.d. iz Dubrovnika, najavila su popuste za posjetitelje i to u iznosu od 50 % za putnike, a za prijevoz robe za izložbu i do 75 % od redovne cijene. Željeznica je također omogućila popust od 50 %. Popusti su se davali temeljem legitimacije *Jadranske izložbe*, koja se mogla nabaviti po cijeni

od 20 dinara kod svih putničkih ureda, parobrodarskih agencija i podružnica *Jadranske straže* na teritoriju cijele države.¹²

Unatoč kratkoći vremena, interes za izložbu premašio je sva očekivanja inicijatora. Iz dana u dan stizale su prijave potencijalnih izlagača, a splitski tisak je o tome redovito izvještavao javnost. Do kraja lipnja bilo je prijavljeno više od 120 izlagača.

Nakon službenog osnutka Društva, tiskane su posebne prijavnice s detaljnim uputama za izlagače. Rok za prijavu bio je 5. lipnja, a predmeti namijenjeni izložbi trebali su se dopremiti u Split najkasnije do 15. srpnja. Uprava Društva je sa svoje strane odlučila osigurati sve izložbene predmete protiv požara, oštećenja ili krađe tako da izlagači nisu imali dodatnih troškova, kao što se nisu trebali brinuti ni o čuvanju svojih predmeta na samoj izložbi.¹³

Svaki izlagač odlučivao je o veličini prostora potrebnog za izlaganje svojih eksponata i o tome se očitovao već prilikom prijave, navodeći koliko mu treba četvornih metara prostora. Jasno je da su oni ranije prijavljeni bili u prednosti, ali se, kako se izložba približavala, a broj prijavljenih rastao iz dana u dan, moralo prići smanjenju pojedinačnog izložbenog prostora. Isto tako, pokazalo se da je zgrada Realke nedovoljna kao izložbeni prostor pa je Uprava *Izložbe* odlučila upotrijebiti i zgradu Srednje tehničke škole. Već ranije je bilo odlučeno da umjetnički odjel izložbe bude smješten u foajeu Kazališta.

Predviđeno je da izložba ima i natjecateljski karakter; utvrđena su pravila za dodjelu nagrada i počasnih diploma. Predviđene su novčane nagrade i diplome s počasnim medaljama (zlatnom, srebrnom i brončanom – *mjedenom*). S obzirom na to da se planiralo da na medaljama bude lik kralja Aleksandra, trebalo je dobiti i njegovu suglasnost, što je i učinjeno. Medalje su izrađene u splitskoj Srednjoj tehničkoj školi.

Svi su izlagači mogli ravnopravno konkurirati za nagrade koje će dodijeliti Predsjedništvo na temelju pravorijeka žirija. Bila su predviđena tri žirija: za industriju i zanatstvo, poljoprivredu te domaću radinost i narodne vezove. U svakom žiriju bila su po tri stručnjaka iz tih oblasti, a prva nagrada mogla se dodijeliti samo jednoglasno.

Kako je Društvo raspolagalo određenim novčanim sredstvima namijenjenim potpomaganju malog obrtništva, odlučeno je da se istaknutim pojedincima podijeli i određeni broj novčanih nagrada.¹⁴

Poseban, zajednički žiri za Split i Šibenik dodjeljivao je nagrade i diplome. Osim tri stalna člana: Tončića, Ožanića i Miloševića, žiri se za svako pojedino područje popunjavao dodatnim stručnjacima.

Splitska je Trgovačko-obrtnička komora aktivno sudjelovala u pripremi izložbe preko svojih članova koji su bili u tijelima Društva. Osim toga, Društvo je za svoj rad u početku stalno koristilo službene prostorije Komore. Na I. redovitoj komorskoj sjednici održanoj 8. lipnja, komorski tajnik Sava Bošković podnio je poseban *Izvještaj o priredbi Jadranske izložbe u Splitu*. Govorio je o ciljevima izložbe, o osnivanju posebnog društva za njezinu realizaciju koje preuzima i kompletnu odgovornost te ujedno izvijestio da je ministar dr. Grisogono obećao (uz već dodijeljenih 200.000 dinara) još 100.000 dinara.

Bošković je predložio da i Komora financijski potpomogne održavanje izložbe. Dr. Niko Ljubić ponovno je u diskusiji jedini iskazao sumnju i oprez u toj akciji *jer je notorno, da sve izložbe dokončavaju deficitima a nebi želio da Komora, koja ima dužnost i prijeku potrebu izgradnje novog doma, dođe u nepritliku*. Po njegovu mišljenju, javnost je, iz gore navedenih razloga, ionako smatrala Komoru direktno angažiranom u pripremanju Izložbe. Nakon diskusije, većinom glasova je zaključeno da se društvu *Jadranska izložba* dodijeli iznos od 20.000 dinara (15.000 za splitski i 5.000 dinara za šibenski dio izložbe.).¹⁵

Tih dana o Izložbi se govorilo i na 37. sjednici Centralnog odbora Jadranske straže. Dr. Ivo Rubić je izvijestio članove o sudjelovanju Jadranske straže. Organizacija će se predstaviti dotadašnjim izdanjima, raznim promidžbenim materijalom te će izložbi posvetiti jedan broj mjesečnika *Jadranska straža*.¹⁶

Kako se približavao datum otvaranja, organizacijski odbor trebao se sve više baviti i *vanizložbenim aktivnostima* od kojih je smještaj gostiju predstavljao najveći problem. Prvi svjetski rat prekinuo je, iako skromne, začetke razvitka stacionarnog turizma u Splitu. Tek početkom dvadesetih godina, nakon konsolidiranja političkih i ekonomskih prilika u Europi, u Splitu se aktivnije krenulo u razvijanje *prometa stranaca*.¹⁷ Split je bio pozicioniran uglavnom kao tranzitni grad i zaostajao je i brojem hotela i mogućnostima smještaja za Dubrovnikom i nekim drugim primorskim mjestima.

Bilo je jasno da će Izložba, kao i druge predviđene svečanosti, privući tijekom ljetnih mjeseci u Split velik broj posjetitelja iz svih krajeva države i iz inozemstva. Najavljeni su dolasci velikih grupa (preko 200 ljudi) iz Beograda,

Sarajeva, Zagreba, Ljubljane, Karlovca... S obzirom na njihovo oduševljenje Jadranom, i u Čehoslovačkoj je, za izložbu, također, vladao ogroman interes. Iako je bilo određeno da izložba traje mjesec dana, popratni događaji (puštanje u promet Ličke pruge, otkrivanje spomenika Marku Maruliću te različite sportske i druge manifestacije) bili su predviđeni za prve dane, tako da se pitanju smještaja gostiju posvećivala izuzetna pozornost. U želji da se Split iskaže kao pravi gostoljubivi domaćin, pri Putničkom uredu formirana je posebna *tehnička sekcija za nastambu*, a održani su i brojni sastanci u cilju rješavanja tog problema. Budući da su kapaciteti postojećih hotela i konačišta bili nedostatni, građanstvo se stalno pozivalo da, uz naplatu, iznajmi sve svoje raspoložive sobe i kuće, što su mnogi i prihvatili. Načelnik Tartaglia se čak osobno obratio splitskim uglednim obiteljima s molbom da barem na dvatri dana osiguraju smještaj važnijim gostima. U osiguranje smještaja uključilo se i Ministarstvo vojske koje je stavilo na raspolaganje Odboru 250 kreveta za smještaj po školskim učionicama. Naknadno je ustupilo još stotinjak *slamnjača*. Od Jadranske plovidbe zatraženo je nekoliko parobroda koji bi u splitskoj luci također poslužili za smještaj izletnika.¹⁸

Otvaranje Izložbe bilo je prigoda i da se čuje mišljenje o aktualnim jadranskim problemima. Uredništvo ekonomskog časopisa *Bankarstvo* iz Zagreba tim povodom tiskalo je poseban broj časopisa posvećen ovoj tematici. U časopisu su objavljeni radovi najistaknutijih stručnjaka iz različitih krajeva države posvećeni Splitu i njegovom značenju u budućnosti, Jadranu kao žarištu narodnih interesa, Jadranskoj straži i njezinu značenju za Jadran, talijanskim pretenzijama prema Slavenima i Jadranu, stanju pomorstva, luka, ribarstva i razvitku turizma, čak i položaju pomorskog radništva...¹⁹

U danima pred otvaranje izložbe, užurbano se radilo na konačnom uređenju izložbenih prostora smještenih na čak tri gradske lokacije. Neki izlagači pristizali su u posljednji trenutak pa je bilo nužno dodatno pregrađivati već postojeće izložbene cjeline kako bi ipak svi mogli sudjelovati. Foyer Kazališta bio je određen za izlaganje slika Vlahu Bukovca i Celestina Medovića dok je manja soba u njegovoj blizini namijenjena radovima Ivana Rendića.

Naime, tijekom priprema odlučeno je da se na izložbi, osim radova živućih umjetnika, prikaže i ostavština velikih dalmatinskih slikara Vlahu Bukovca i Celestina Medovića, djela koja do tada nisu bila izlagana. Tako je, još početkom travnja, nećak Celestina Medovića, inače direktor podružnice

Ljubljanske banke u Metkoviću, odlučio ustupiti za izlaganje 30 njegovih slika te portret pokojnog strica, rad V. Bukovca.²⁰ Bukovac je trebao biti predstavljen portretima splitskih ličnosti i članova njihovih obitelji, a kipar Rendić nacrtima svojih radova.

Glavni dio izložbe organiziran je u prostoru Velike realke, a zauzimao je prizemlje i dva kata zgrade te gimnastičku dvoranu. Treći izložbeni prostor nalazio se u zgradi Obrtničke (Tehničke srednje škole). Dana 23. srpnja konačno je objavljen program svečanosti koje će se odvijati u Splitu tijekom subote 25., nedjelje 26. i ponedjeljka 27. srpnja.

Za subotu poslijepodne najavljeni su dolasci velikih grupa izletnika te dolasci prvih vlakova iz Beograda i Zagreba kojima se na stanici pripremao svečani doček. Specijalnom rasvjetom luke, koncertiranjem glazbe na obali i banketom pod arkadama hotela *Bellevue*, u organizaciji splitske općine, završavao je prvi dan svečanosti.

Nedjeljni program trajao je od ranog jutra do kasno u noć. Centralno mjesto bilo je posvećeno otkriću spomenika Marku Maruliću na Trgu 9. studenoga 1882. i otvaranju I. Jadranske izložbe. Isti dan se otvarao i novi prostor Etnografskog muzeja koji je smješten u staroj zgradi općinskog doma na Narodnom trgu.

Uz ove događaje, predviđene su i brojne sportske manifestacije, od veslačkih utakmica za prvenstvo države do jedriličarske i mornaričke veslačke utakmice za nagradu Jadranske straže. Organiziran je i pohod na Marjan gdje je Trgovačko-obrtnička komora bila domaćin zakuske za uzvanike. Za posljednji dan svečanosti bio je planiran obilazak grada i njegovih znamenitosti, kupanje na Bačvicama te putovanje parobrodom Kaštelanske plovidbe i razgledanje Kaštelanskog zaljeva, vranjičke, poljudske i sjeverne splitske luke. U večernjim satima iz Splita su prvi put trebali krenuti vlakovi za Zagreb i Beograd.²¹

Cijeli se Split na različite načine uključio u organizaciju popratnih događanja. Općina i TOK organizirali su prigodne domjenke. Jadranska straža je u nedjelju organizirala Mornarički dan koji je završavao Jadranskom noći. Planirano je da čitava luka i svi brodovi i brodice u njoj budu prigodno osvijetljeni i ukrašeni. Jadranska straža je preko prof. Virgila Meneghella-Dinčića davala zainteresiranim Splitsanima upute i nacрте za ukrašavanje te besplatno ili uz malu naknadu i materijal za rasvjetu i kićenje brodova. Bio je predviđen i novčani fond za nagrade najboljima koje je dodjeljivao poseban žiri Jadranske straže. Ratna mornarica

je u Split uputila svoje torpiljarke i minonosce i četiri hidrozrakoplova kako bi uveličali svečanost i ujedno prikazali pomorsku snagu nove države. Sušačka Jadranska plovidba d.d. je na dan otvaranja izložbe organizirala pet izletničkih pruga iz splitskog okružja za Split.

Konačno je došla i nedjelja 26. srpnja, dan otvaranja Izložbe. Split je bio prepun gostiju, osim oko 3.000 najavljenih izletnika i uzvanika, računa se da je taj dan u grad došlo još 15.000 posjetitelja iz bliže i dalje okolice. Među uzvanicima bili su admiral Dragutin Prica, u ime kralja Aleksandra, ministri trgovine i prometa te diplomatsko-konzularni predstavnici Čehoslovačke, Velike Britanije, Grčke i Italije.

Nakon otkrivanja spomenika Marku Maruliću i spomen-ploče na njegovoj rodnoj kući, uzvanici su se uputili prema zgradi Velike realke gdje je u školskoj zbornici održan sam čin otvaranja. Za tu prigodu, zbornica je opremljena specijalnim namještajem, vlasništvom Općinske vijećnice Jelsa koji joj je darovao poznati rodoljub, Jelšanin, kapetan Niko Duboković.

Izložbu je otvorio počasni predsjednik društva *Jadranska izložba*, ministar na raspolaganju dr. Prvislav Grisogono. Govoreći o namjerama koje su Društvo potakle na organiziranje izložbe, ministar je naglasio da ona nije ni splitska ni dalmatinska, već je želja organizatora bila da ona bude poticaj za jačanje svijesti o državi kao pomorskoj državi, *na što upućuju naša prošlost, položaj i tradicija*. Isto tako, unatoč uvriježenom mišljenju cjelokupne javnosti o pasivnosti Dalmacije, na izložbi se mogu vidjeti njezina dosadašnja postignuća i još više njezine mogućnosti. Admiral Prica pozdravio je u ime Kralja, a ministar trgovine i industrije Krajač u ime vlade koja je obećala da će i dalje podupirati ciljeve inicijatora izložbe.

Nakon protokolarnog dijela, krenulo se u razgledanje same izložbe. Gosti su prvo obišli zgradu Realke, potom foyer kazališta te treći dio izložbe smješten u Obrtničkoj školi.²²

Uvečer je održana veličanstvena *Jadranska noć* koja je premašila sva očekivanja građanstva.²³

Narednih dana splitski tisak, *Novo doba* i tek pokrenuta *Jadranska pošta*, detaljno su pisali o izložbi, opisujući sve njezine dijelove. Jednodušan zaključak bio je da je izložba u potpunosti uspjela; nije smetala ni kratkoća vremena za pripreme, ni pomanjkanje iskustva u organizaciji sličnih manifestacija. *Organizatorni talent, spretnost i neumornost g. inž. Tončića prevladali su*

*sve zapreke, i mi danas sa ponosom slušamo od kompetentnih stranaca koji su razgledali izložbu, samo izraze pohvale i udivljenja.*²⁴

Kako je zbog otvaranja Ličke pruge trebalo požuriti i s otvaranjem Izložbe, nije se uspjelo na vrijeme tiskati poseban Katalog, što je otežavalo razgledanje. Ipak, zahvaljujući dijelu izlagača koji su tiskali posebne prospekte s podacima o svojoj djelatnosti i različiti promidžbeni materijal, uspjelo se, barem dijelom, premostiti nedostatak Kataloga koji se pojavio tek desetak dana prije zatvaranja Izložbe.²⁵

IZLOŽBA U ZGRADI VELIKE REALKE²⁶

Predvorje, vestibul, hodnik i sobe u prizemlju zgrade najvećim su dijelom bili posvećeni pomorstvu, odnosno brodogradnji i brodarstvu koje je na istočnoj obali Jadrana imalo tisućugodišnju tradiciju. Među brodograditeljima posebno su se isticali vrsni korčulanski majstori (Parančić, Smrkinić, Bonavardo, Depolo, Sessa) koji su izložili različite tipove plovila izrađenih u svojim radionicama, od guca i pasare do suvremenih motornih čamaca. Osim 14 samostalnih brodograditelja koji su u to vrijeme djelovali u Korčuli i zapošljavali oko 80 radnika, u gradu je djelovala i Zanatska škola koja se na Izložbi predstavila modelima plovila koji su se u njoj gradili (*kuteri, motori, guc, lađe na paru, lađe za spasavanje, gig, skalej itd.*).

Osim Korčulana, posjetiteljima su se predstavili i brodogradilište *Krilo* iz Gruža, te tadašnja splitska brodogradilišta *Jug, Marjan* (Pomorsko-industrijsko i tehničko poduzeće d.d.) i *Pakmor*, i to putem fotografija, modela izgrađenih brodova te različitog materijala neophodnog za njihovu gradnju.

Nažalost, slabije od brodogradnje, bila je zastupljena povijest brodarstva na jedra. Razlog je mali broj izlagača iz Dubrovnika tako da se nije mogao prikazati značaj pomorstva, osobito za vrijeme Dubrovačke Republike. Pomorstvo XIX. stoljeća prikazano je slikama i modelima brodova Pelješčkog pomorskog društva, prvog dioničkog društva u Dalmaciji (1865. – 1888.) koje je posjedovalo 33 jedrenjaka te slikama i modelima brodova iz drugih primorskih mjesta. Među njima je bila i slika barka *Splendido*, prčanjskog kapetana Iva Visina koji je kao prvi Hrvat oplovio svijet i od cara Franje Josipa I. dobio bijelu počasnu zastavu, koja je, za trajanja Monarhije, dodijeljena samo njemu.

Modelari s Visa, Pelješca i sa Sušaka izložili su nekoliko modela jedrenjaka tipa bark, a kao kuriozitet navodimo model podmornice *Jadranski komita*, rad

Eduarda Morgana iz Sušaka. Obitelj Jure Dubokovića iz Jelse izložila je tri modela jedrenjaka koji su bili njihovo vlasništvo.

Neprocjenjiv su dio fundusa današnjeg splitskog Hrvatskog pomorskog muzeja tri brodska pramčana ukrasa – *pulene*, koje su tada prvi put predstavljene javnosti. Brodski kipovi bili su ukrasi na jedrenjacima *Korčula*, *Darinka* i *Eneo*, u vlasništvu korčulanskih obitelji i, nakon prodaje brodova, ostali su u posjedu obitelji Foretić.

Najzanimljiviji dio ovog dijela izložbe, koji je privlačio i najveću pozornost posjetitelja, bile su sobe s izlošcima *Dubrovačke plovidbe* iz Dubrovnika i *Jadranske plovidbe d.d.* iz Sušaka koje su tiskale i posebne materijale o svom razvitku.

Aleksa Ducić, predstavnik dubrovačkog broдача u Splitu, bio je zadužen za uređenje izložbenog prostora u kojem su dominirali kapetanski (zapovjednički) most s busolom i imitacije interijera dviju kabina, luksuzne jednokrevetne i dvokrevetne, s parobroda *Kumanovo*. Kabine su bile potpuno opremljene odgovarajućim namještajem: krevetima, divanom, umivaonikom, ventilatorom te čak sa slušalicom za radio i osvijetljene električnom rasvjetom. Zidovi su bili ukrašeni pejzažima dubrovačkog kraja i slikama brodova, radovima dubrovačkog slikara J. Seitza. U staklenim vitrinama predstavljeno je 16 modela starijih i novih dubrovačkih parobroda.

Frane Galasso, inspektor društva *Jadranska plovidba* i član odbora Izložbe, također je s velikim uspjehom predstavio svoju tvrtku. Osim brojnih dekorativnih detalja poput zastavica, vesala, kormila, pojaseva za spasavanje... Izloženo je i okruglo brodsko okno te svjetionik u kutu koji je svijetlio crvenim svjetlom. Među slikama društvenih parobroda bile su i slike parobroda u vlasništvu obitelji Rismondo, koji su, nakon Prvog svjetskog rata, kao dio parobrodarskog društva Dalmatia, ušli u sastav novoosnovanog sušačkog poduzeća. Među brojnim modelima parobroda dominirao je ponos njihove flote, luksuzni parobrod *Karagjorgje*.

Osim ovih društava, na Izložbi je još samo sušačka tvrtka *Oceania* izložila slike i modele svojih parobroda namijenjenih velikoj slobodnoj plovidbi.

Nekoliko izlagača izložilo je industrijske i zanatske proizvode vezane uz pomorstvo poput različitih brodskih motora (ing. I. Gattin), konopa i mreža (Mehanička tvornica konopa i mreža d.d. Omiš), uzoraka spužava (A. Dean, Zlarin), ribarskih svjetiljki (I. Hantz, skladište petrolejskih svjetiljaka Crikvenica), načina prerade školjaka (H. Vaner, Crikvenica).

S obzirom na svoju ulogu, Direkcija pomorskog saobraćaja iz Splita predstavila se s različitim eksponatima i to na više mjesta u zgradi Realke. Osim dvaju svjetionika postavljenih u predvorju i dvojice ronioca u kompletnoj opremi koji su izazivali čuđenje, pa čak i strah kod nekih posjetitelja, izložili su i fotografije različitih pomorskih građevinskih radova koji su se tih godina obavljali u jadranskim lukama, fotografije svjetionika, lučkih plovnih objekata, pomorske karte i statističke preglede.

Ribarski odsjek Direkcije bio je zadužen za predstavljanje ribarstva na Jadranu. Prema mišljenju cjelokupne javnosti, ne samo da su u tome uspjeli, nego je ribarski odjel bio jedan od najzanimljivijih na Izložbi. Izložena je bogata kolekcija ribarskog alata: različite vrste mreža stajačica, potegača i kružnolovki te parangali, udice, povrazi, vrše, umjetni mamci i drugi sitni alat. Posjetitelji su se mogli upoznati i s razvitkom uporabe svjetla u ribolovu; od najstarijeg svičala, preko acetilenskog do, u to doba, najsuvremenijeg, plinskog petrolejskog fenjera.

Koraljarski obrt se tek kasnije uključio i to izlaganjem većeg broja samo *sirovih* koralja, budući da, unatoč velikom trudu i zalaganju stanovnika Zlarina, na otoku nije postojala brusiona ni bilo kakav pogon za njegovu obradu.

Izložbeni prostor, odnosno prozori i zidovi bili su dekorirani zastorima od mreža. Preparirani galebovi oživljavali su postav, a u mrežama su se nalazile preparirane ribe one vrste koje su se lovile tim tipom mreže. Najveće zasluge za uređenje kao i za prepariranje riba imao je ribarski inspektor u Direkciji Šreiber.

Poseban odjel pripao je organizaciji Jadranska straža koja je izložila društvene publikacije i proizvode koji su se prodavali pod njezinim imenom (šibice, crnilo, ljepilo), fotografije i umjetničke slike. Od sportskih društava, na Izložbi je sudjelovao samo splitski *Gusar* s fotografijama klupskih plovila, regata i zbirkom pokala i priznanja.

Dalmatinska rudarska poduzeća: *Monte Promina, Adria Bauxit, Ruda*, tupinolomi iz Splita i Stobreča itd., predstavili su se uzorcima ugljena, mramora, tupine, asfalta te poluproizvodima od boksita, dijagramima i fotografijama. Poseban interes javnosti izazvali su uzorci žive – na rudači i skupljenoj u vazu iz rudnika u Sutomoru – Spič koju je 1900. godine otkrio ing. A. Dešković. Ljevaonice zvona Cukrov iz Splita i Lebitsch iz Sušaka također su u ovom dijelu Izložbe predstavile svoje proizvode premda nisu bili u uskoj vezi s dominirajućom pomorskom tematikom.

Hodnik i dvije velike dvorane na prvom katu Realke bili su rezervirani za prikaz dalmatinske poljoprivrede i industrije s njom povezane. Među izlagačima nalazimo poljoprivredne stanice, škole, zadruge, pojedine dalmatinske općine i tvornice kao i velik broj pojedinaca iz svih krajeva Primorja.

Izloženim uzorcima predočeno je sve što se moglo i uzgajalo u Dalmaciji. Osim ratarskih, izloženi su proizvodi voćarstva, uljarstva, povrtlarstva i buhača te ljekovita i aromatična bilja.

Općina Milna uredila je poseban paviljon u kojem je, između ostalog, predstavila djelovanje *Trave*, zadruge uzgajivača aromatičnog i ljekovitog bilja i proizvođača eteričnog ulja. Sresko poglavarstvo Hvar također je izložilo primjerke eteričnih ulja (ruzmarinovog, ulja od lavande, kadulje, metvice...) proizvođača iz Velog i Malog Grablja, Starog Grada, Pitava i Brusja. Izložena ulja, dobivena jednostavnom destilacijom, zorno su svjedočila o velikim mogućnostima koje bi imala organizirana eksploatacija takvog bilja.²⁷

Izlagači maslinova ulja bili su pojedinci i zadruge s otoka Brača, Korčule, Makarskog primorja i Murtera, ali, nažalost, bez i jednog izlagača iz Dubrovnika, Boke kotorske i Crnogorskog primorja.

Voćarstvo je bilo predstavljeno najviše s uzorcima badema, smokava, višanja i rogača.

U doba održavanja Izložbe, proizvodnja prirodnog insekticida – buhača bila je na vrhuncu što se odrazilo i u broju izlagača. Osim brojnih pojedinaca, na Izložbi su se predstavili i Stipe Šare, odnosno prva dalmatinska tvornica buhačeva praška iz Šibenika koja je izložila buhač samljeven i pakiran u limenim kutijama kao i obitelj Bervaldi iz Staroga Grada koji su bili vlasnici mlina za mljevenje buhača.

Da se i u Dalmaciji sve više razmišlja o suvremenom pristupu poljoprivredi, potvrdili su izlošci poljoprivredne stanice u Sinju, škole u Kninu, odjeljenja u Splitu, državnog imanja u Vrani i rasadnika. *Poddelegacija proizvođača čilske salitre za primorje* u svom je odsjeku prikazala korist od korištenja umjetnih gnojiva u poljoprivredi.

Kako se dio Izložbe priređen u Šibeniku bavio vinogradarstvom i vinarstvom, u Splitu su u ovom dijelu predstavljeni samo proizvodi tvornice *Brača Buljan* iz Sinja i splitske tvornice likera i desertnih vina *M. Gemić*: šampanjac, vermut, maraskino, konjak s čokoladom...

Stočarstvo je bilo zastupljeno preko mljekarstva, sirarstva, pčelarstva, izlagača vune, proizvođača svile. Solinjani Šperac, Grubić i Grubišić predstavili su mljekarstvo različitim spravama, fotografijama i statističkim podacima. Posjetitelji su mogli vidjeti i sve kvalitetnije vrste sira budući da su izlagači dolazili, kako iz primorskog, tako i iz kontinentalnog dijela obale, od otoka Krka preko Raba i Paga, Vrane, Murtera, Trogira do Knina i Dicma. Pažnju je privlačio i odjel pčelarstva s različitim vrstama meda i proizvoda od njega, kao što su bili bijeli šoltanski med i poznati *starigradski paprenjaci*. Čak je uz prozor postavljen i živi roj pčela kako bi se i *u živo* mogao pratiti njihov rad, a Šibenčanin Čular izložio je košnicu u obliku trokatnog zvonika sa satom.

Vuna i svila također su našle mjesto na Izložbi. Najviše izlagača vune došlo je s otoka Paga i Krka, a s proizvodnjom svile predstavili su se uglavnom Imočani – pokazali su čitav proces, od čahure dudovog svilca preko izrade tkanine do gotovih proizvoda izrađenih od svile.

Dalmatinska prehrambena industrija predstavila se u posebno aranžiranim izložima uzorcima svojih proizvoda: tvornice tjestenine iz Omiša, Splita, Šibenika, splitska tvornica bombona i čokolade. Posebno mjesto zauzeli su izložci tvrtke *Sardina* d.d. iz Splita koja je u svojih pet tvornica godišnje proizvodila 1.400.000 kutija ribe konzervirane na najrazličitije načine. Svoje riblje konzerve izložila je i tvrtka *Itak*, *jugoslovenska tvornica alimentarnih sirovina*, također iz Splita. U sklopu ovog odjela izlagali su i Franjevačka gimnazija iz Sinja (herbar i paleontološki nalazi), splitski Prirodoslovni muzej (izborom iz svojih kolekcija od kojih spominjemo bogatu zbirku algi iz splitske luke koje je 1875. godine prikupila Marija pl. Catani, jedna od najboljih poznavateljica algi Jadranskog mora) te Iseljenički odjel.

Hodnik i sobe na drugom katu ugostili su raznovrsne izlagače. Splitska općina je hodnik ukrasila cvijećem iz svog rasadnika koje se mijenjalo svaki dan. Četkarske proizvode izložile su splitska, omiška i dubrovačka tvornica, a različite vrste sapuna došle su iz Dubrovnika i Šibenika. Bokelji su se predstavili tvornicama glinenog materijala, a splitska tvornica boja i kemijskih proizvoda *Duga* svojim bojama, laštilima za podove, kremama za cipele...

U posebnim sobama izlagali su Gradska plinara iz Splita, tvornica likera *V. Morpurgo* (*Prva odlikovana Dalmatinska Parna Destilarija*) koja je izvozila velik dio svoje proizvodnje. Posebno su bili zanimljivi njezini proizvodi namijenjeni američkom tržištu u doba prohibicije: *jugogin* i *non-acholig maraschino*. Slično

je djelovala i *Prva Jugoslavenska Odlikovana Tvornica Buzolić & Co.* poznata po proizvodnji *Maraškina, Pelinkovca, Vlahova, Cognaca Medicinal* i prošeka.

Izlagala je, u to vrijeme, jedina na Primorju *Prva dalmatinska tvornica prediva i tkala*. U posebnoj prostoriji predstavljena je djelatnost dalmatinske cementne industrije, ali bez sudjelovanja stare splitske tvornice *Bettiza*. Svoj rad posebno su predstavili različiti dalmatinski obrtnici; izložene su cipele, koža, krzno, voštane svijeće, ortopedska pomagala, sedla, platna za jedra, pleteni namještaj i štednjaci (*sparhedi*) i peći koje je izrađivao Splićanin Petar Bakotić u svojoj kovačkoj radionici. Svoje mjesto među izlagačima imali su i splitske tvrtke *Hrvatska tiskara*, tada najveći dalmatinski štamparski zavod, te knjigovežnica *Naprijed*.

Gimnastička dvorana Velike realke ugostila je Umjetničku izložbu modernog slikarstva i kiparstva. Izlagalo je 30 umjetnika s ukupno 151 radom. Među kiparima nalazimo radove već tada etabliranih umjetnika poput Ivana Meštrovića, Tome Rosandića, Frane Kršinića, Marina Studina, ali i onih manje poznatih kao što su L. Rogulić, K. Štambuk, F. Meneghello, F. Cota, J. Skarpa, Š. Dujmović i S. Baković.

U slikarskoj *reprezentaciji* bili su Emanuel Vidović, Ignjat Job, Juraj Plančić, Marino Tartaglia, Jerolim Miše, Jozo Kljaković, Virgil Meneghello-Dinčić, Vinko Foretić, Ivan Mirković, Ante Katunarić, Angjeo Uvodić, Marko Murat, Marko Rašica, Karlo Mijić, Miho Marinković, Milivoj Tolić i dvije slikarice Katica Gattin Duišin i Zoe Borelli-Alacevich. Posmrtno je izloženo i šest radova Radovana Tommasea.

Dio radova već je bio u privatnom vlasništvu, a ostali su bili namijenjeni prodaji. U početku je, prema pisanju likovnog kritičara *Novog doba* don Ive Delalle, bilo dosta manjkavosti u samoj organizaciji. Nedostajali su natpisi o pojedinom djelu i autoru, cijeni, a ni među izlagačima nije bilo dobre suradnje pa je u početku došlo i do manjih incidenata među njima. U narednim danima stanje se popravilo pa je posjetiteljima bio dostupan privremeni katalog s podacima o pojedinom djelu i cijeni, a dežurao je i poseban čuvar koji je davao detaljne upute zainteresiranima.

ZGRADA TEHNIČKE (OBRTNIČKE) SREDNJE ŠKOLE

Izložba je zauzimala čitav prvi kat škole. Prema pisanju nepoznatog izvjestitelja, u Realki je *karakter izložbe pretežno poslovni, a ovdje umjetnički*.

Primorski savez za unapređivanje turizma *Putnik* iz Splita priredio je bogatu izložbu posvećenu primorskim kupalištima i ljetovalištima. Po prvi put, velikim kvalitetnim fotografijama dimenzija 50 × 60 cm, prikazane su sve ljepote primorja, od Sušaka do rijeke Bojane. Među stotinjak izvještenih, javnost je prvi put mogla vidjeti neke lokalitete, poput unutrašnjosti tzv. *Gospodske pećine* kod sela Cetine nedaleko Vrlike, ruševine crkve sv. Spasa kod Cetine i vodopada Gubavice sa Zadvarja.

Osim fotografijama, dalmatinski gradovi predstavljeni su i brojnim originalnim slikama, akvarelima i uljima različitih autora, koje je splitski Putnički ured planirao koristiti za izradu razglednica.

Na Izložbi su mjesto našli promidžbeni plakati za pojedina mjesta i hotele u njima, kao i bogata propagandna literatura namijenjena domaćim i inozemnim turistima. Splitski Putnički ured je na jednom mjestu izložio svoju bogatu djelatnost.

Tri karte (naša kupališta i ljetovališta, karta redovitog pomorskog prometa na Jadranu i arheološka karta primorja) te dijagrami klimatskih prilika (sunčani dani, toplina mora, kišovitost i sl.) zaokružili su ovaj dio Izložbe.

Primjeni narodne umjetnosti u svakodnevnom životu posvećen je poseban dio. Učenice Obrtničke škole ispunile su cijelu dvoranu svojim ručnim radovima, posebno je bilo zanimljivo vidjeti kako se narodna umjetnost može i suvremeno iskoristiti na odjevnim predmetima i ukrasima za kuću. Svoje paviljone imale su Hvaranke s čipkom izrađenom od agave, paške čipkarice kao i *Cavtajsko udruženje za unapređenje narodnog umijeća* – s konavoskim vezom apliciranim na predmete za svakodnevnu uporabu.

Obrtnička škola htjela je prikazati ne samo finalne proizvode nego i čitav proces pa su posjetitelji mogli vidjeti tkalje kako izrađuju sagove i drvoresce pri izradi ukrasa na drvenim kutijama.

Pletarska škola iz Opuzena izložila je svoje proizvode izrađene od vrbova pruća i indijske trstike, od sitnih predmeta pa sve do namještaja.

U zlatarskom odjeljenju predstavljene su dvije najpoznatije radnje iz Splita (Š. Čović i G. B. Valle) i jedna iz Dubrovnika (M. A. Vierda). Osobito je bilo zanimljivo *uživo* se upoznati s izradom filigranskog nakita koji je i u Splitu i u Dubrovniku imao dugu tradiciju.

Posebno su predstavljena različita industrijska i obrtnička poduzeća. Građevinari, uglavnom iz Splita, prikazali su uz pomoć fotografija najvažnije

radove na kojima su sudjelovali (gradnja Ličke pruge, pomorski građevinski radovi, stambene i druge višegradnje), predstavnici industrije kamena i mramora s Brača, Korčule i Trogira izložili su različite vrste dalmatinskog vapnenca i mramora kao i predmete od njih izrađene.

Prva dalmatinska tvornica pokućstva Josip Pijević i drvodjelska radionica Kleme Jakasovića, obje iz Splita, izložile su luksuznu spavaću sobu i salon izrađene po vlastitim nacrtima, ali bi, po mišljenju posjetitelja, bilo efektivnije i korisnije da je prikazan i skromniji namještaj u skladu s mogućnostima prosječnih kupaca. Posjetioci su se rado zaustavljali ispred majstora iz Zagore koji su, *sjedeći po tursku*, od gline izrađivali lonce i lule i poslije ih pekli u dvorištu.

FOYER NARODNOG POZORIŠTA (KAZALIŠTA)

Foyer je bio posvećen velikanima hrvatskog slikarstva Vlahu Bukovcu i Celestinu Medoviću koji su preminuli nekoliko godina prije. Izložba je predstavljala odavanje počasti njihovom djelu od strane prijatelja i štovalaca koji su uložili znatan trud kako bi na jednom mjestu sakupili i prikazali njihove najbolje radove. Uz njih, u dvorani ispred samog foyera, izlagao je i tada živući kipar Ivan Rendić.

Sam foyer je bio posebno adaptiran za izložbu, a oko portreta umjetnika postavljeni su lovorovi vijenci kao znak poštovanja i pijeteta.

Vlaho Bukovac predstavljen je sa 35 slika, uglavnom portreta istaknutih splitskih ličnosti i njihovih obitelji koje je naslikao krajem osamdesetih godina XIX. stoljeća za vrijeme boravka u gradu. Dio slika je uvršten nakon otvaranja Izložbe, među njima i njegov posljednji autoportret.

Zahvaljujući već spominjanom nećaku slikara Celestina Medovića kao i njegovim prijateljima, izloženo je 47 radova velikog slikara. Osim slika s religioznim motivima i mrtvom prirodom, posebno su se isticale izložene marine. Naime, Medović je prvi počeo slikati more i zainteresirao je brojne mlade umjetnike za ljepote Jadrana.

Ivan Rendić, nestor hrvatskog kiparstva, predstavio se sa stotinjak nacrtu svojih skulptura i spomenika i albumom s fotografijama svih važnijih radova.

Izložba je imala velik odjek u tadašnjoj državi. Osim redovitog izvještavanja splitskoga tiska, sve važnije novine u zemlji objavile su posebne osvrtne, dok je časopis *Jadranska straža* Izložbi posvetio cijeli dvobroj. Izložbu je vidio velik

broj posjetitelja iz svih krajeva države, ali i iz inozemstva. Samo u prva dva dana došlo je 2000 ljudi s plaćenim ulaznicama i više od 2000 s legitimacijama Jadranske straže.²⁸ Tijekom trajanja izložbe splitski Putnički ured priredio je nekoliko izleta iz okolice za Split kako bi što više građanstva moglo posjetiti izložbu. Na Izložbi su se sklapali i poslovi, premda su u pojedinim paviljonima nedostajali predstavnici tvrtki koji bi odgovarali na upite zainteresiranih za poslovnu suradnju. Velik broj izlagača primio je narudžbe za svoje proizvode, od poljoprivrednih do zlatarskih. Dobro je išla i prodaja predmeta narodnog obrta – stranci su kupovali čipku, sagove, vezivo i rezbarije, a prodano je i jedno plovilo i to za 7000 dinara.²⁹

Zbog velikog broja zainteresiranih, pokušalo se produžiti trajanje Izložbe prolongiranjem početka školske godine budući da su kao izložbeni prostor korištene školske zgrade. U tome se nije uspjelo pa su sva tri odjeljenja Izložbe istovremeno zatvorena dana 25. kolovoza. Prema službenim podacima, Izložbu je u mjesec dana posjetilo nešto više od 30.000 osoba.

Još tijekom trajanja Izložbe, javljala su se različita mišljenja i prijedlozi o njezinoj budućnosti. Iako se u početku planiralo prenošenje Izložbe u Zagreb, Beograd, Ljubljanu i Prag, od toga se moralo odustati iz tehničkih i organizacijskih razloga.

Ipak, samo zatvaranje Izložbe nije značilo i njezin konačan kraj. Na poziv *Zagrebačkog zbora* koji je od 8. do 22. rujna iste godine organizirao *Prvu Lovačku i Opću Športsku Izložbu*, odlučeno je da se u Zagreb prenese turistički odsjek Izložbe u organizaciji splitskog Putničkog ureda. Za smještaj eksponata prvo je bio besplatno ponuđen čehoslovački paviljon, ali je na kraju izložba organizirana u paviljonu Francuske Republike koji je iznutra i izvana bio posebno dekoriran *morskim* elementima. Prema mišljenju posjetilaca, među kojima su bili brojni stranci, prvi nastup Dalmacije na *Zagrebačkom zboru*, polučio je ogroman uspjeh.³⁰

Kako je za kraj rujna bio najavljen prvi dolazak kraljevskog para u Split, donesena je odluka da se jedan dio Izložbe preseli u Srednju tehničku školu i otvori na dan njihova dolaska te da ista, nakon toga, bude dostupna široj javnosti još nekoliko dana. Kralj i kraljica su, u pratnji ing. Tončića, s velikim interesom obišli izložbene dvorane i upoznali se s brodarstvom, ribarstvom, industrijom, narodnim obrtom i prirodnim ljepotama Dalmacije. Na kraju obilaska, kraljica je od uprave društva *Jadranska Izložba* dobila i prigodne

darove: plavi svileni šal izvezen s narodnim bijelim vezom iz okolice Muća i zlatni medaljon s portretom prijestolonasljednika Petra. Nakon njihova odlaska, građani su u naredna tri dana mogli razgledati izložbu.³¹

Isto tako, još tijekom trajanja Izložbe, rodila se ideja o trajnoj pohrani dijela sakupljene i izložene građe u pomorskom, ribarskom i turističkom odsjeku. Jadranska straža je predložila odboru Izložbe da ostavi *neke objekte iz brodarstva, ribarstva i turizma na trajnu izložbu, pa da će se ona poskrbiti za prostorije i uređaj muzeja*. Odbor Jadranske izložbe odmah je prihvatio ovaj prijedlog, a splitska općina je u svojoj novoj zgradi privremeno ustupila prostor za pohranu građe. Tako su postavljeni temelji budućeg Pomorskog muzeja u Splitu, prvoga u državi.³²

Kao što je bilo najavljeno, na kraju su dodijeljena odlikovanja Jadranske izložbe. Na sjednici Predsjedništva, održanoj 14. listopada, a na osnovi zapisnika stručnih povjerenstava i kemijskih analiza, zaključeno je da se dodijele 63 zlatne, 85 srebrnih i 45 brončanih medalja te 85 različitih priznanja. Narednih dana, *Novo je doba* redovito objavljivalo imena dobitnika medalja i priznanja u pojedinim kategorijama.³³

Društvo *Jadranska izložba*³⁴ nastavilo je djelovati i nakon konačnog zatvaranja Izložbe. Planiralo se tijekom 1926. godine organizirati u Dubrovniku novu izložbu pod nazivom *Naša domovina u slici*, ali nemamo dokaza da se ona i održala.³⁵

Tridesetih godina XX. stoljeća priređene su dvije velike slične izložbe: u Ljubljani 1935. i u Zagrebu 1938., ali se kao organizator pojavljuje samo organizacija Jadranska straža.³⁶

KRATICE

JS Jadranska straža

ND Novo doba

BILJEŠKE

¹ Norka Machiedo Mladinić prva je cjelovito obradila djelovanje organizacije u knjizi: *Jadranska straža 1922. – 1941*. Zagreb 2005.

² *Italijanska putujuća izložba po Americi*. Jadranska straža, Split 1924., br. 8, 214. – *E la nave Italia volo in Sudamerica*, <http://ricerca.repubblica.it/repubblica/archivio/repubblica/1999/12/09>.

³ *Jadranska straža g. F. Petrinoviću*. ND, Split 5. X. 1924., 4. – *Izložba naše zemlje u Južnoj Americi*. ND, Split 7. X. 1924., 3.

⁴ *Prvi sastanak delegata Jadranske straže u Zagrebu*. JS, Split 1924., br. 11, 298.

- ⁵ O gradnji Ličke pruge pisalo je više autora, jedan od njih je i Hugo Kolb: *Željeznice u Dalmaciji*. Zbornik Društva inženjera i tehničara, Split 1958., 261.
- ⁶ *Otvorenje Ličke pruge i prva Jadranska izložba*. ND, Split 11. XII. 1924., 1.
- ⁷ *Pripreme za Jadransku izložbu*. ND, Split 28. XII. 1924., 4.
- ⁸ *XXXI sjednica CO JS održana 21. 12. 1924.* JS, Split 1925., br. 2, 50.
- ⁹ *Jadranska izložba*. ND, Split 13. III. 1925., 4.
- ¹⁰ Prikaz šibenskog dijela Izložbe nije predmet ovog rada. Spominjemo samo da je na Izložbi sudjelovalo preko 100 izlagača, od Sušaka do Stona na Pelješcu, sa 175 uzoraka vina, vinskih produkata i likera.
- ¹¹ Izabrani članovi upravnog odbora: dr. Miho Abramić, dr. Gajo Bulat, dr. Ivan Bulić, direktor Trgovačke akademije Ante Bradanović, dr. Mirko Buić, veletrgovac Jakov Čulić, tajnik TOK-a Zagreb dr. Adolf Cuvaj, tajnik splitske općine dr. Bogumir Doležal, industrijalac Marin Ferić, dr. Gjerman Gjadrov, don Frane Ivanišević, veletrgovac I. D. Ilić, obrtnik Josip Jelaska, načelnik u ministarstvu trgovine i industrije, novinar Otokar Lahman, tajnik TOK-a Sušak dr. Petar Mitrović, tajnik TOK-a Dubrovnik dr. Milorad Medini, industrijalac Pavao Matijević, poljoprivredni referent splitske oblasti Slavko Ožanić, trgovac Jakov Pavić, obrtnik Josip Pijević, prof. dr. Ivo Rubić, dr. Ivo Stalio, direktor pomorske oblasti Budislav Stipanović, prof. Niko Stipčević i akademski slikar Emanuel Vidović. Bilo je predviđeno da u upravni odbor još uđu predstavnici Šibenika, Sušaka i Dubrovnika. Nadzorni odbor sačinjavali su, osim jedine žene Marije Boljat, još i referent za uljarstvo Stipe Bulić, insustrijalac ing. Emil Stock i obrtnik Milan Mitrović. *Jadranska izložba*. ND, Split 17. IV. 1925., 3; *Jadranska izložba. Konstituirajuća skupština*. ND, Split 25. IV. 1925., 4.
- ¹² *Jadranska izložba – Split 25. VII. – 25. VIII. 1925. / Popis izlagača*. Split 1925., 20.
- ¹³ *Pripreme za Jadransku izložbu u Splitu. Primamo iz Sekretarijata Jadranske izložbe*. ND, Split 29. V. 1925., 4.
- ¹⁴ *Jadranska izložba*. ND, Split 27. VI. 1925., 4.
- ¹⁵ *Trgovačka i Obrtnička komora u Splitu. Zapisnik I. redovite komorske sjednice održane 8. lipnja 1925.* 41-42.
- ¹⁶ 37. sjednica Centralnog odbora. JS, Split 1925., br. 7, 189.
- ¹⁷ U Splitu je 1923. godine osnovano *Društvo za saobraćaj putnika*, kao prvo takvo društvo na primorskom dijelu Kraljevine SHS. Slična su društva osnovana i u drugim primorskim mjestima pa je došlo do njihovog udruživanja u *Primorski savez za unapređenje turizma* sa sjedištem u Splitu. Predsjednik *Saveza* bio je Ivo Tartaglia, a tajnik Jerko Čulić. Zdravka Jelaska Marijan: *Grad i ljudi: Split 1918. – 1941.* Zagreb 2009., 260.
- ¹⁸ *Interes za Jadransku izložbu*. ND, Split 12. VII. 1925., 4; *Pripreme za izložbu. Za smještaj gostiju*. ND, Split 14. VII. 1925., 4.
- ¹⁹ Među autorima bili su: Ljubo Jovanović, Ljubo St. Kosier, Ivo Tartaglia, Juraj Biankini, Silvio Alfirević, Ljubo Leontić, Mato Šarić, Melko Čingrija, Rudolf Crnić, Maksim Sardelić, Hugo Werk, Vladimir Ravnika, V. Morpurgo... *Glavna redakcija časopisa Bankarstvo na dan otvaranja Jadranske izložbe poklonila je g. dr. Ivi Tartagli načelniku slobodarskog i kraljevskog grada Splita primjenak AKTUALNI JADRANSKI PROBLEMI Jadranska izložba 25. jul – august 25. 1925.* – rukom pisana posveta na koricama. Sveučilišna knjižnica Split, Arhivski fond dr. I. T.

- ²⁰ *Jadranska izložba*. ND, Split 9. IV. 1925., 4.
- ²¹ *Program svečanosti u Splitu*. ND, Split 23. VII. 1925., 4.
- ²² *Svečano otvorenje Jadranske izložbe*. ND, Split 27. VII. 1925., 3-4.
- ²³ Mnogobrojni građani kao i velik broj izletnika iz okolice s obale su promatrali rijetko viđen prizor: splitsku luku okupanu svjetlom. Na moru, između luke i Sustipana gorile su vatre, Sustipan je bio sav osvijetljen, kao i parobrod *Kumanovo*, na istočnoj strani luke. Između njih plovilo je više od šezdesetak brodice također osvijetljenih japanskim balonima. Najbolje uređene brodice dobile su posebne nagrade. Za to vrijeme na obali su svirale glazbe, a mornari izvodili vježbe. *Jadranska noć*. ND, Split 27. VII. 1925., 4.
- ²⁴ *Sa Jadranske Izložbe*. ND, Split 29. VII. 1925., 4.
- ²⁵ *Katalog Jadranske izložbe*. ND, Split 15. VIII. 1925., 6.
- ²⁶ Prikaz izložbe napisan je prema podacima iz *Kataloga Jadranske izložbe* te brojnih novinskih članaka iz Novog doba, Jadranske pošte i Jadranske straže.
- ²⁷ Treba napomenuti da se lavanda na otoku Hvaru počela uzgajati tek 1928. godine i to u selima Brusju i Grablju, tako da nije bila uopće zastupljena na Izložbi. Slavko Poduje: *Poljoprivredna proizvodnja na Hvaru i integracioni procesi*. Hvarski zbornik, Hvar 1975., br. 3, 190.
- ²⁸ *Velik uspjeh Jadranske Izložbe*. ND, Split 30. VII. 1925., 4.
- ²⁹ *Prilična prodaja na Jadranskoj Izložbi*. ND, Split 13. VIII. 1925., 4.; *Pažnja izlagateljima na Izložbi*. Isto.
- ³⁰ *Paviljon Putničkog Ureda na Zagrebačkoj Izložbi*. ND, Split 12. IX. 1925., 4.
- ³¹ *Jadranska Izložba je zatvorena*. ND, Split 27. VIII. 1925., 4. – *Kraljevi dani u Splitu*. ND, Split 1. X. 1925., 1, 5.
- ³² *Pomorski muzej u Splitu*. ND, Split 8. VIII. 1925., 4. – Dr. Ivo Rubić: *Za Pomorski muzej u Splitu*. ND, Split 24. X. 1925., 3. Muzej je službeno osnovan krajem 1925. godine izborom uprave muzeja. Za predsjednika je izabran Budimir Stipinović, direktor Direkcije pomorskog saobraćaja u Splitu, za tajnika dr. Ivo Rubić koji je i vodio muzej do 1941. godine. Članovi uprave bili su Jerko Čulić, direktor Putničkog ureda, i Nikola Stanković, kapetan bojnog broda. JS, Split 1926., br. 1, 17.
- ³³ *Odlikovanja Jadranske Izložbe*. ND, Split 22. X. 1925., 4.
- ³⁴ Naime, iz dosadašnjih istraživanja splitskog tiska, nismo mogli utvrditi daljnju sudbinu društva *Jadranska izložba* – njihove eventualne aktivnosti i vrijeme prestanka djelovanja.
- ³⁵ Norka Machiedo Mladinić. n. dj. 144.
- ³⁶ Isto, 144-148.

ADRIATIC EXHIBITION IN SPLIT IN 1925

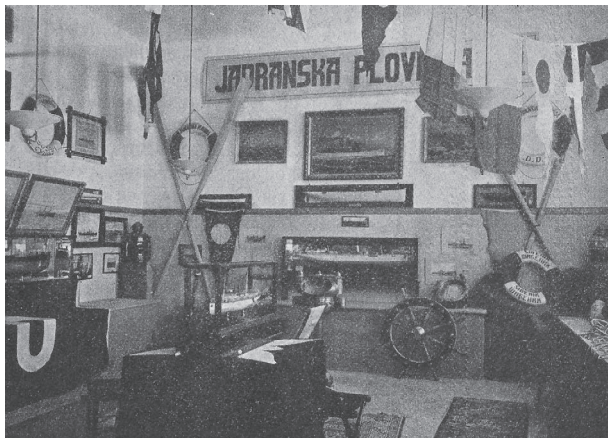
Summary

Maritime-propaganda organisation, the so-called *Jadranska straža*, was founded in Split in 1922. The organisation itself was established with a single purpose: to raise the awareness of the significance of the Eastern coast of the Adriatic and to promote its economic and cultural growth.

The possibility of holding the floating exhibition on board one of the many ships owned by a renowned expatriate from the island of Brač, Frane Petrinović, was considered, but, eventually, the idea was dismissed. In the late 1924, the construction of the Lika railroad was completed. For the first time in history, the railroad connected Split to the continental Croatia. Therefore, the members of the Split intellectual circle viewed the exhibition as an excellent opportunity to present Dalmatia and its development potential, with the particular emphasis on the sphere of tourism. Mayor of Split, Tartaglia, initiated *Jadranska izložba* (Adriatic exhibition), an organisation that would be in charge of overseeing and regulating all the related national and international exhibitions. The interest for the participation in the exhibition was beyond compare: more than 120 participants applied for the exhibition.

The period 25 – 27 July 1925 was marked by a large number of celebratory events that included the arrival of the first trains from Zagreb and Beograd, the opening of the new building of the Ethnographic Museum, the unveiling of the statue of Marko Marulić, the opening of the exhibition, et al. At that time, Split recorded 15,000 visits. The exhibition was officially opened on 26 July by the honorary president of the organisation, Dr Prvislav Grisogono. The exhibition was held at three locations: the Split Central Grammar School, Technical High School and the Foyer of the National Theatre, where the works of the renowned artists of the time were displayed: Celestin Medović, Vlaho Bukovac, Ivan Rendić. At the same time, another exhibition opened in Šibenik and was dedicated to regional wine and wine accessories. After the Adriatic Exhibition ended, the section dedicated to tourism was transferred to Zagreb and became part of the so-called *Prva Lovачka i Opća Športska Izložba*. (exhibition dedicated to sports and hunting) The section of the exhibition dedicated to shipbuilding, fishing, industry and the natural wonders of Dalmatia opened at the end of September, during the royal couple's visit to Split.

The exhibition inspired the idea of moving one part of the collection from maritime, fishing and tourist sections to permanent storage. This marked the beginning of the Maritime Museum. As for *Jadranska straža*, there are not any records of its subsequent activities.

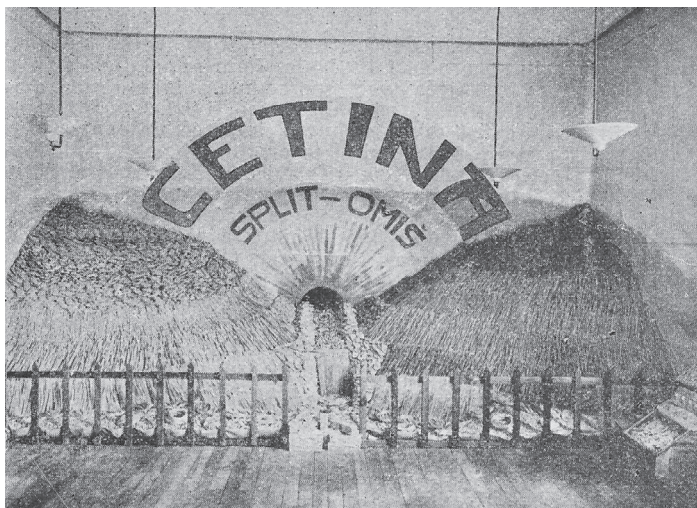

Slika 1. Odjel „Jadranske plovidbe d.d.“ iz Sušaka u zgradi Velike realke (JS, Split 1925., br. 9/10, 235.)

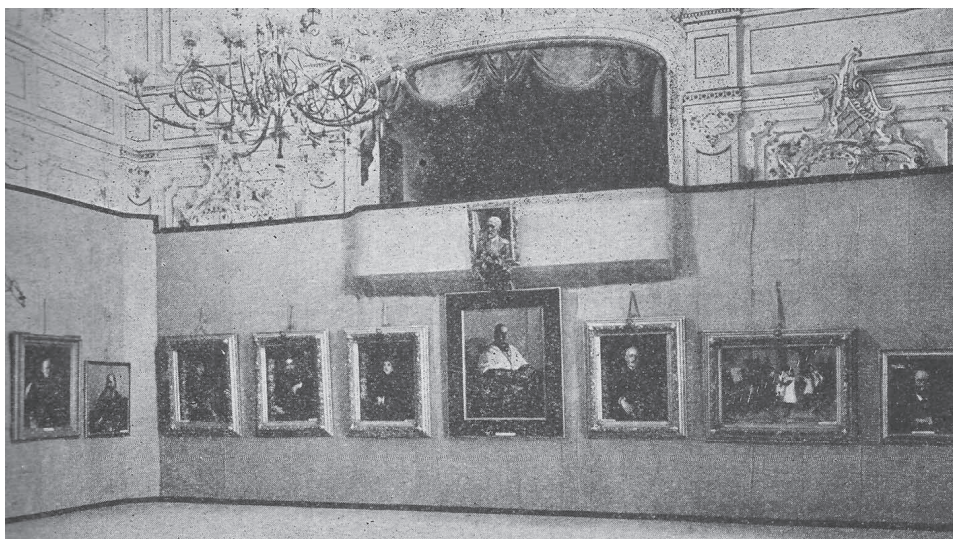
Slika 2. Izložbeni prostor tvrtke „Sardina d.d.“ iz Splita (JS, Split 1925., br. 9/10, 243.)

Slika 3. Seljaci iz Potravlja i Zelova izrađuju glinene posude i lule u zgradi Tehničke škole (JS, Split 1925., br. 9/10, 257.)

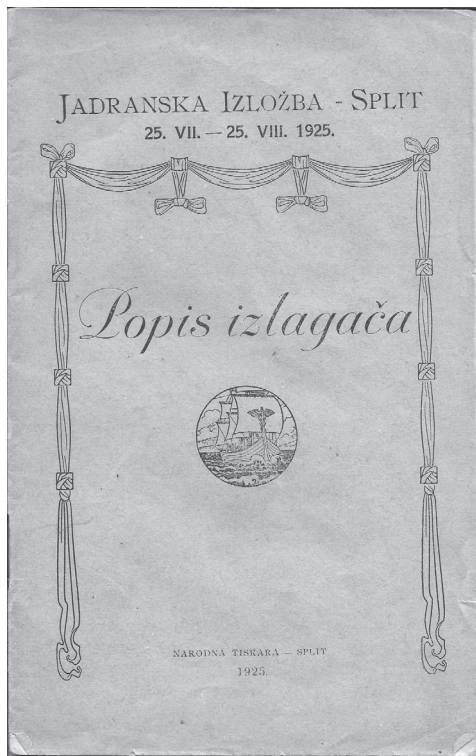
Slika 4. Izložbeni prostor tvrtke „Cetina d.s.o.j.“, tada najveće tvornice tjestenine na električni pogon (JS, Split 1925., br. 9/10, 264.)

Slika 5. U foyeru Kazališta izloženi su radovi Vlahе Bukovca, Celestina Medovića i Ivana Rendića (JS, Split 1925., br. 9/10, 269.)

Slika 6. Rasvijetljena Riva za vrijeme održavanja „Jadranske noći“ (JS, Split 1925., br. 9/10, 273.)

Slika 7. „Popis izlagača“, Split 1925. (HPMS)